

Кучер І.А.

Ядерно-периферійна організація ЛСП неперехідних дієслів руху у фінській мові

Кучер Ігор Анатолійович, аспірант кафедри загального і порівняльного мовознавства та новогрецької філології
Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ, Україна

Анотація. У статті проаналізовано принципи організації ЛСВ дієслів у ЛСП, визначено склад ядра, навколоядерну зону та периферію. Змодельовано ядерно-периферійну структуру ЛСП неперехідних дієслів руху у фінській мові.

Ключові слова: ЛСВ дієслів, лексико-семантичне поле, неперехідні дієслова руху, ядерно-периферійна організація ЛСП

Сучасна лексична семантика продовжує досліджувати принципи організації лексики в різних мовах переважно за допомогою методу семантичного поля (в іншій термінології – ЛСП) (Л.М. Васильєв, Х. Гекелер, Х. Гіппер, О. Духачек, Ю.М. Караулов, Е. Косеріу, Дж. Лайонз, А. Лерер, Л.О. Новіков, З.Д. Попова, А.А. Уфимцева, С.Г. Шафіков, Г.С. Щур та ін.). Дієслівна семантика є більш складним об'єктом вивчення у семасіології порівняно з семантикою іменних частин мови (В.Г. Гак, С.А. Моїсєєва, А. Мустайоки, М.Ю. Нікітіна, А. Паюнен, С. Протасова, Л. Талмі, М.Д. Чертикова, Т. Ямса та ін.).

ЛСП є багаторівневою і складною структурою, до якої входять різні частини мови [6, с. 65–66]. ЛСП руху є одним із ключових макрополів у семантичній системі фінської мови і складається з кількох мікрополів. У статті представлено організацію одного з мікрополів ЛСП руху – ЛСП неперехідних дієслів руху. Предметом дослідження є лексико-семантичні варіанти (далі – ЛСВ) дієслів, що позначають рух суб'єкта у просторі, а об'єктом – ЛСП неперехідних дієслів руху у фінській мові. Мета статті – розкрити особливості ядерно-периферійної організації ЛСП неперехідних дієслів руху у фінській мові.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

- визначити критерії побудови ЛСП;
- установити склад ядра, навколоядерної зони та периферії ЛСП неперехідних дієслів руху;
- змодельовати ядерно-периферійну структуру ЛСП неперехідних дієслів руху.

Типологія ЛСП досить широка, проте спільним для всіх полів є основний критерій інтеграції конститuentів поля: це наявність спільної семантичної категорії чи категоріальної ситуації [2, с. 20]. У вузькому значенні семантична категорія позначає певний параметр, на основі якого сукупність однорідних мовних одиниць класифікується на обмежену кількість класів, члени яких мають однакове значення певного параметру [3, с. 215-216]. Для ЛСП неперехідних дієслів руху семантичною категорією є сема 'рухатися', яка і є інтегральною семою для всіх конститuentів поля.

За спостереженнями В.В. Левицького, між словами в ЛСП та між ЛСВ окремих слів утворюється розгалужена мережа парадигматичних зв'язків [7, с. 25-26]. Оскільки різні ЛСВ однієї лексеми можуть належати до різних ЛСП [10, с. 458], то в ролі конститuentів ЛСП розглядаємо ЛСВ, а не лексеми.

У фінській мові ЛСП неперехідних дієслів руху має таку організацію.

До ядра ЛСП неперехідних дієслів руху включаємо 4 ЛСВ. У центрі ядра перебуває домінанта, що представлена ЛСВ *liikkua* – “рухатися” і має спільне для

всіх ЛСВ поля значення в найбільш “чистому” вигляді. За визначенням О.В. Гулиги та Є.Й. Шендельс, домінанта – це конститuent поля, що характеризується найбільшою спеціалізацією для передачі значення поля, найбільшою однозначністю в передачі цього значення та систематичним використанням у мові [5, с. 10]. ЛСВ *liikkua* відповідає всім зазначеним критеріям домінанти поля, проте під ці критерії підпадають й інші ЛСВ. Тому ми вводимо додаткові критерії виділення домінанти. На нашу думку, домінанта повинна передавати узагальнене значення поля в найбільш вузькому розумінні. Для цього в семантиці ЛСВ, що є домінантою, повинна бути мінімальна кількість сем, причому основною семою домінанти має бути саме інтегральна сема поля. У тлумачних словниках фінської мови для пояснення значень основних дієслів на позначення руху в переважній більшості випадків використовується ЛСВ *liikkua* – “рухатися”. Іноді використовується також ЛСВ *siirtyä* – “пересуватися з одного місця в інше”, проте семантика цього ЛСВ містить більше сем ніж семантика ЛСВ *liikkua* – “рухатися”.

Навколо домінанти групуються елементи, що мають з нею найбільш тісний зв'язок. Разом ці ЛСВ утворюють ядро поля [5, с. 10]. Окрім домінанти *liikkua* до ядра ми включаємо три ЛСВ, що є прямими значеннями трьох найуживаніших фінських дієслів на позначення руху: *tulla* – “приходити”, *mennä* – “йти кудись”, *käydä* – “відвідувати”. Наведені дієслова у своїх прямих значеннях позначають рух без акцентуації способу руху, важливим є лише напрям руху. Семантика ЛСВ цих дієслів відрізняється позначенням напрямку: *käydä* позначає рух в якесь місце і назад із нього, *mennä* – рух від внутрішнього спостерігача і *tulla* – рух до внутрішнього спостерігача.

Згідно зі статистичною інформацією про фінські дієслова, яку наводить у своїй праці Аннелі Паюнен, лексеми *liikkua*, *tulla*, *mennä* і *käydä* є найбільш уживаними дієсловами на позначення руху [12, с. 169-170].

Включення перерахованих вище ЛСВ до ядра ЛСП неперехідних дієслів руху мотивується лексично-граматичною будовою фінської мови, яка, у свою чергу, ґрунтується, на нашу думку, на особливостях концептуальної системи уявлень носіїв фінської мови про розміщення та рух об'єктів у просторі. Пояснимо цю позицію.

У фінській мові є 14 відмінків, з яких шість називаються місцевими відмінками, оскільки їх першим значенням є передача розташування та переміщення об'єктів у просторі. Ці шість відмінків чітко поділяються на три групи:

- відмінки, що передають рух кудись: ілатив (*mennä taloon* – “зайти в будинок”) та аллатив (*mennä katolle* – “залізити на дах”),

– відмінки, що передають перебування в якомусь місці або відвідування якогось місця: інесив (*käydä talossa* – “побувати в будинку”) та адесив (*käydä talolla* – “побувати на будинку”);

– відмінки, що передають рух звідкись: елатив (*tulla talosta* – “вийти з будинку”) та аблатив (*tulla katolta* – “злізти з даху”).

Також усі прийменники та післяйменники, які передають просторове розташування чи переміщення у просторі, мають три форми, що відповідають зазначеній схемі трьох категорій місцевих відмінків. ЛСВ *tulla* – “приходити”, *mennä* – “йти” і *käydä* – “відвідувати” є найбільш уживаними і найбільш узагальненими за своїм значенням представниками трьох основних категорій просторових переміщень у фінській мові. Кожне з цих ЛСВ є гіперонімом для низки інших ЛСВ поля.

Навколоядерну зону ЛСП неперехідних дієслів руху утворюють ЛСВ, що позначають рух суб’єкта з одного місця в інше і не мають стилістичних та інших конотацій. Ми наведемо лише найбільш уживаніші з них. У фінській літературній мові з тисячі найбільш частотних слів виділено 12 дієслів, прями значення яких входять до навколоядерної зони ЛСП неперехідних дієслів руху: *lähteä* – “відправлятися”, *laskea* – “спускатися”, *nousta* – “підніматися”, *kulkea* – “йти, проходити”, *seurata* – “слідувати за кимось-чимось”, *siirtyä* – “пересуватися”, *muuttaa* – “переїжджати”, *ajaa* – “їхати”, *saapua* – “прибувати”, *kääntyä* – “повертати”, *kiertää* – “обходити”, *juosta* – “бігати” [12, с. 169-170].

До периферії ЛСП неперехідних дієслів руху відносимо ЛСВ дієслів, що:

1) позначають рух суб’єкта без суттєвої зміни місця перебування (*käydä istumaan* – “сідати”),

2) мають певні стилістичні чи експресивні конотації (*häippäistä/häipätä* – розм. “забратися”),

3) реалізують семантику ЛСП руху у певних контекстуальних умовах (*liueta* – розм. “забратися”, досл. “розчиняється”; *haihtua* – розм. “забратися, шезнути”, досл. “вивітрюватися”).

Периферію ЛСП неперехідних дієслів руху наповнює розгалужена мережа лексичних значень, що утворилися завдяки певним особливостям словотвірної системи фінських дієслів. До цих особливостей варто віднести:

– велику кількість суфіксів, що передбачають утворення значної кількості дієслів від спільного кореня (наприклад, *uida* – “плавати / пливати” утворює фреквентатив *uiskennella* – “плавати (про неспрямований рух)” з трьома суфіксами (-sk-, -nn-, -ll-), а також каузатив з цим же коренем *uittaa* – “змушувати плавати, змушувати бути у воді”);

– наявність різного роду так званих інфінітивів, які можуть відмінюватися. У багатьох мовах значення фінських складних інфінітивів можна передати від дієслівними іменниками [9, с. 380] або просто дієсловами.

На рис. 1 представлено будову ЛСП неперехідних дієслів руху та розташування у ньому та поза ним ЛСВ чотирьох лексем, ЛСВ прямих значень яких утворюють його ядро. Також тут розміщені ЛСВ, що є синонімічними до ЛСВ зазначених чотирьох лексем. Ця модель зображує розташування та поєднання в семантичному просторі мови як ЛСВ різних лексем, так і ЛСВ однієї полісемантичної лексеми.

Жирним пунктирним колом позначено ядро ЛСП неперехідних дієслів руху, в якому знаходяться 4 овали, що позначають ЛСВ, що входять до ядра ЛСП. Жирним овалом позначена домінанта ЛСП. Наступне коло позначає центр ЛСП, за межами якого починається периферія ЛСП. Найбільше коло позначає межі ЛСП неперехідних дієслів руху. Деякі ЛСВ периферії частково виходять за межі поля. Це означає те, що вони належать як до периферії даного ЛСП, так і до іншого ЛСП. Велика кількість ЛСВ повністю винесені за межі ЛСП, адже вони належать до інших ЛСП. Задля компактності зображення ці ЛСП не розписані окремо і позначаються групою, проте, насправді вони будуть належати до цілком різних ЛСП і розташовуватися досить далеко один від одного в семантичному просторі мови.

Деякі ЛСВ об’єднані в групи за семантичною близькістю їхніх значень. На рисунку ці ЛСВ представлені через кому в один округлений пунктирний прямокутник. Ці ЛСВ є синонімами, що перебувають в одній сфері ЛСП. Якщо ж синонімічні ЛСВ знаходяться в різних зонах (в ядрі та центрі чи в центрі та периферії), то вони розташовані в різних округлених прямокутниках та з’єднані пунктирною лінією. Пунктирними лініями позначені синонімічні зв’язки між ЛСВ, що входять до складу різних лексем. Суцільними лініями позначені полісемантичні зв’язки між різними ЛСВ, що входять до складу однієї лексеми. Такі ЛСВ позначаються одним і тим самим словом та цифрою. Якщо суцільна лінія приєднана до округленого прямокутника з кількома ЛСВ, то лінія показує полісемантичний зв’язок саме з тим ЛСВ, яке позначене тим же словом, що й ЛСВ на іншому кінці лінії.

Наводимо переклад українською мовою значень тих ЛСВ, що показані на рисунку. Для груп ЛСВ, близьких за своїм значенням, наводимо спільне узагальнене значення.

Домінанта: *liikkua 1* – “рухатися”.

Ядро: *tulla 1* – “приходити з місця/в місце”, *mennä 1* – “йти в місце / з місця”, *käydä 3* – “йти в місце та назад, відвідувати місце / особу”.

Навколоядерна зона:

käydä 1, kävellä, kulkea 1, astua, astella – “йти пішки, крокувати”;

käydä 2, mennä 3, edetä, kulkea 2, siirtyä 1 – “рухатися в певному напрямку чи за певним маршрутом (про істоту чи неістоту, за допомогою технічних засобів пересування чи без них, без вказівки точки відправлення і точки прибуття): йти, їхати, летіти тощо”;

siirtyä 2, kulkea 3 – “пересуватися (про рух суб’єкта)”;

lähteä, poistua – “відправлятися, йти геть”;

kulkea 4, kuljeskellä, kierrellä, vaeltaa, vaellalla, taivaltaa, matkata, matkustaa – “подорожувати, мандрувати”;

saapua – “прибувати”;

poiketa, pistäytyä – “заходити в місце (до особи) на короткий час”.

Периферія:

käydä 6 – “рухатися вперед-назад” (наприклад, *ovi käy* – “двері відчиняються та зачиняються”);

käydä 5, asettua, asettautua, sijoittua, sijoittautua – “займати якесь положення, розташовуватись десь”;

siirtyä 3, kulkea 5, käydä 7 – “переходити від володіння однією особою до володіння іншою особою”;

haihtua, häippäistä, häipätä, häipyä, liueta – розм. “іти геть” (досл. *haihtua* – “вивітруватися”, *häipyä* – “зникати”, *liueta* – “розчинятися”);
liikkua 2, kulkea 6, kiertää, kierrellä, liikehtiä, oleilla, oleskella – “обертатися в місці, крутитися в місці, перебувати в місці”;

liikkua 3, urheilla, harrastaa urheilua, harjoittaa urheilua – “займатися спортом”;
ilmaantua – розм. “приходити” (досл. – “з’являтися”).

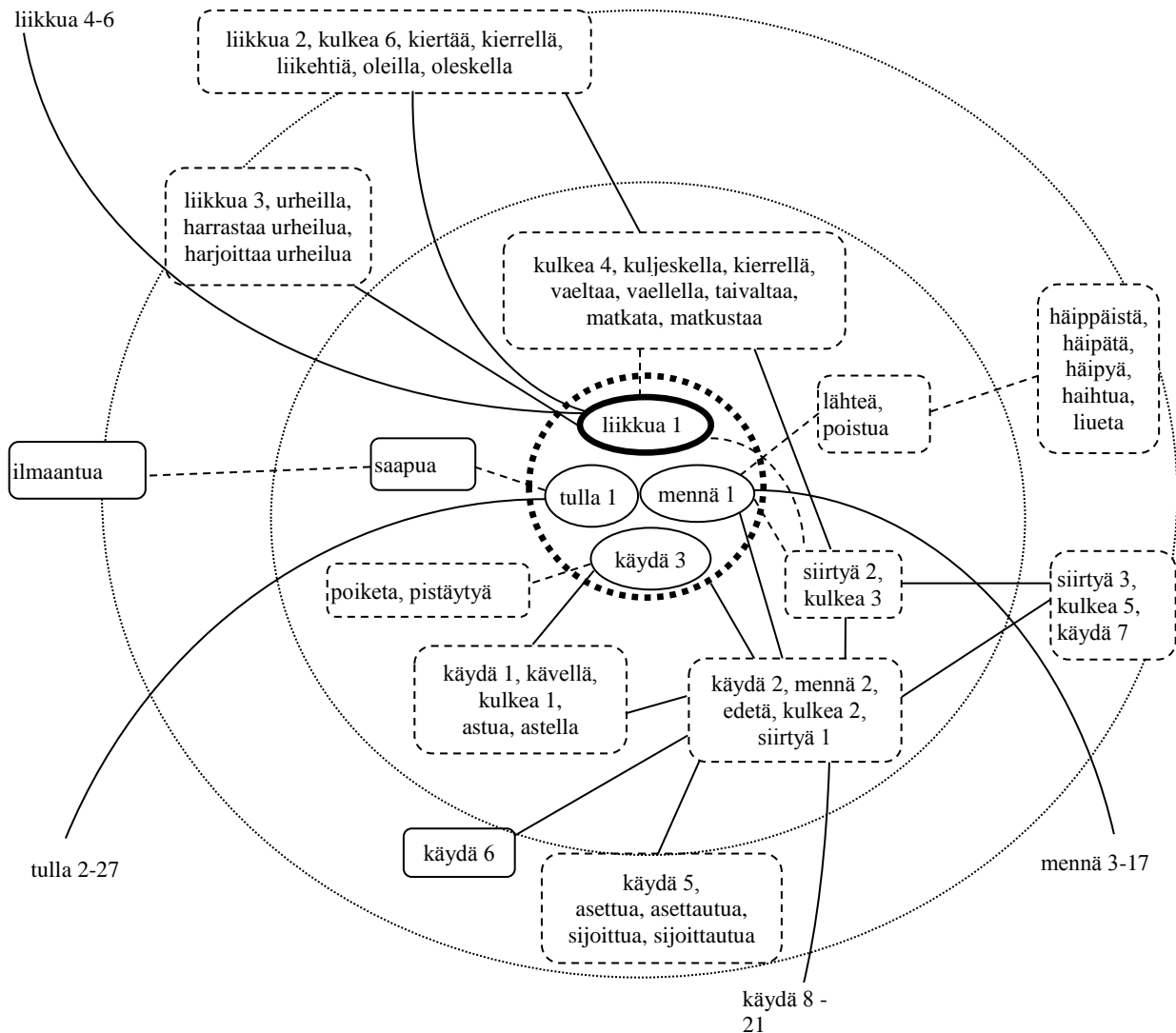

Рис. 1. Структура ЛСП неперехідних дієслів руху у фінській мові

Як зазначає В.Г. Гак, ядро та периферія ЛСП не є гомогенними та можуть поділятися на зони, що відрізняються різним ступенем близькості до домінанти. Ці зони утворюють певний континуум поступових переходів від центру до периферії, тобто значно віддалені одна від одної зони розрізняються чітко, а дотичні зони не мають таких чітких розбіжностей [4, с. 63]. Інакше кажучи, немає чіткої межі між ядром, навколоядерною зоною та периферією поля. Багато дослідників, зокрема В.В. Акуленко, Е.М. Меднікова та Ж.П. Соколовская, також звертають увагу на те, що периферії суміжних полів накладаються. В.В. Акуленко наголошує, що це відбувається при переході одного домінантного значення в інше [1, с. 13-14]. Завдяки таким зв'язкам між ЛСП забезпечується безперервність семантичного простору мови [8, с. 48; 11, с. 108-109].

Результати проведеного дослідження показують, що ЛСВ, які представляють різні значення полісемантичної лексеми, та ЛСВ різних лексем виступають рівноцінними конститuentами ЛСП. Вони пов'язані між собою парадигматичними зв'язками полісемії та синонімії. Переважна більшість похідних ЛСВ полісемантичних лексем з високим ступенем полісемантичності розташовується за межами поля, де представлені прями значення ЛСВ зазначених лексем (наприклад, *tulla, mennä, käydä*). Проте, ЛСВ лексем з нижчим ступенем полісемантичності демонструють тенденцію до розташування в межах ЛСП (наприклад, *liikkua, kulkea*). Також модель ЛСП неперехідних дієслів руху доводить дифузійність меж ЛСП та зон усередині ЛСП.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акуленко В.В. Функциональное описание языка и вопросы изучения функционально-семантических полей // Романские и германские языки. – Киев: Наукова думка, 1985. – С. 5-17.
2. Бондарко А.В. Понятия «семантическая категория», «функционально-семантическое поле» и «категориальная ситуация» в аспекте сопоставительных исследований // Методы сопоставительного изучения языков. – Москва: Наука, 1988. – С. 12-19
3. Бульгина Т.В., Крылов С.А. Категория // Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – С. 215-216
4. Гак В.Г. О плюрализме в лингвистических теориях // НДВШ. Филологические науки. – Москва, 1997. – №6. – С. 60-69.
5. Гулыга Е.В., Шендельс Е.И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. – Москва: Просвещение, 1969. – 184 с.
6. Жеребило Т.В. Термины и понятия лингвистики: Лексика. Лексикология. Фразеология. Лексикография: Словарь-справочник. – Назрань: Пилигрим, 2011. – 128 с.
7. Левицкий В.В. Полевая модель в современной лексикологии // Полевые структуры в системе языка. – Воронеж: Воронежский ун-т. – 1989. – С. 25-33.
8. Медникова Э.М. Значение слова и методы его описания. – Москва: Высшая школа, 1974. – 202 с.
9. Мустайоки А., Протасова Е. Глаголы движения в воде: лексическая типология. – Москва: Индрик, 2007. – 752 с.
10. Русский язык. Энциклопедия. – 2-е изд., перераб. и доп. [ред. Ю.Н. Караулов]. – Москва: Большая Российская Энциклопедия; Дрофа, 1997. – 703 с.
11. Соколовская Ж.П. Проблемы системного описания лексической семантики. – Киев: Наукова думка, 1990. – 184 с.
12. Pajunen A. Suomen verbirekstiosta. – Turku: Yleisen kielitie-teen julkaisija. Turun yliopisto, 1999. – 203 s.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Akulenko V.V. Functional Description of Language and Aspects of Functional-semantic Fields Studies // Roman and German Languages. – Kiev: Naukova dumka, 1985. – P. 5-17.
2. Bondarko A.V. The Concepts of “Semantic Category”, “Functional-semantic Field” and “Categorial Situation” in the Aspect of Comparative Studies // Methods of Comparative Studies of Languages. – Moscow: Nauka, 1988 – P. 12-19.
3. Bulygina T. V., Krylov S. A. Category // Linguistic Encyclopedic Dictionary. – Moscow: Sovetskaya Encyklopediya, 1990. – P. 215-216.
4. Gak V. G. About the Pluralism in Linguistic Theories // Scientific Reports of the Universities. Philological Sciences. – Moscow, 1997. – #6. – P. 60-69.
5. Gulyga Je. V., Shendels Je. I. Lexico-grammatical Fields in the Modern German Language. – Moscow: Prosvesheniye, 1969. – 184 p.
6. Zherbylo T. B. Terms and Concepts of Linguistics: Lexica. Lexicology. Phraseology. Lexicography: Dictionary. – Nazran: Piligrim, 2011. – 128 p.
7. Levitsky V.V. The Field Model in Modern Lexicology // Field Structures in the Language System. – Voronezh: Voronezh University. – 1989. – P. 25-33.
8. Mednikova E.M. The Meaning of the Word and Methods of its Description. – Moscow: Vysshaya Shkola, 1974. – 202 p.
9. Mustajoki A., Protasova E. The Verbs of Movement in the Water: Lexical Typology. – Moscow: Indric, 2007. – 752 p.
10. Russian Language. Encyclopedia. – 2nd edition revised and expanded [editor Ju. N. Karaulov]. – Moscow: Big Russian Encyclopedia; Drofa, 1997. – 703 p.
11. Sokolovskaya Zh. P. Difficulties of Lexical Semantic Systematic Description. – Kiev: Naukova Dumka, 1990. – 184 p.

Kucher I. Core-periphery Structure of the Semantic Field of the Intransitive Movement Verbs in the Finnish Language

Abstract. The article analyzes organization principles of the lexical-semantic variants of verbs in semantic fields. The structure of the core and periphery of the field is defined. The model of core-periphery structure of the semantic field of the intransitive movement verbs in the Finnish language is created.

Keywords: *lexical-semantic variant of verbs, semantic field, intransitive verbs of movement, core-periphery structure of the semantic field*

Kucher I.A. Ядерно-периферийная организация ЛСП непереходных глаголов движения в финском языке

Аннотация. В статье проанализировано принципы организации ЛСВ глаголов в ЛСП, определено состав ядра, околоядерной зоны и периферии. Смоделировано ядерно-периферийную структуру ЛСП непереходных глаголов движения в финском языке.

Ключевые слова: *ЛСВ глаголов, лексико-семантическое поле, непереходные глаголы движения, ядерно-периферийная организация ЛСП*